

PEŞƏ ETİKASI

Vidadi Xəlilov,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun böyük elmi məsləhətçisi,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: konulmikayilova@rambler.ru*

UOT: 17; 37

Xülasə. *Məqalədə şəxsiyyətin mənəvi zənginliyinin keyfiyyət göstəricilərindən sayılan peşə etikasının əsas mahiyyəti şərh olunur. Peşə etikasının başlıca istiqamətləri nəzərə çatdırılır və müstəqil əmək fəaliyyətində qazanılan uğurların təməli kimi dəyərləndirilir.*

Açar sözlər: *peşə etikas, əmək intizamı, peşə əxlaqı, əmək fəaliyyəti, təhsil sistemi.*

Key words: *professional ethics, labor discipline, professional conduct, labor activity, education system.*

Ключевые слова: *профессиональная этика, трудовая дисциплина, профессиональные нравы, трудовая деятельность, система образования.*

Yer üzünün əşrəfi, incisi sayılan insanların mənəvi zənginliyi həmişə diqqət mərkəzində olub. Həyatın hər üzünü görən, ayrı-ayrı peşələr sahəsində insaniliyi, ünsiyyəti ilə tanınan, sevilən insanlar xoşbəxtlərin xoşbəxtidirlər. Bəşər sivilizasiyasının ən böyük, dəyərli hadisəsi əqlə, kamala yiyələnən müasir insanların əxlaqi kamillik zəminində formalaşmasıdır. Məhz belə bir inkişafın nəticəsidir ki, respublikamızda, habelə dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrində insan amilinə, fəal mövqeyi ilə tanınan və müxtəlif nəsilədən olan insanların mənəvi zənginliyinə xüsusi fikir verilir. Müxtəlif profilli təhsil müəssisələrində mühüm həyati əhəmiyyət kəsb edən vəzifələr diqqət mərkəzinə gətirilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli, 13 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunan “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”ndan təhsil sisteminin başlıca vəzifələri olan aşağıdakı

cəhətləri diqqətə çatdırırıq:

– ölkənin modernləşdirilməsi üçün zəruri olan insan kapitalını inkişaf etdirmək və bununla da respublikamızın beynəlxalq rəqabətqabiliyyətini yüksəltmək;

– məsuliyyətini dərk edən, demokratiya prinsiplərinə və xalqının milli ənənələrinə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş, şəxsiyyət yetişdirmək;

– milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan, inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik, təşəbbüsləri, yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü, rəqabətqabiliyyətli kadrlar hazırlamaq (1, 12).

Xüsusi olaraq sübuta ehtiyac yoxdur ki, təhsil sisteminin başlıca vəzifələri kimi nəzərə çatdırılan həmin keyfiyyətlər təhsil, peşə səviyəsindən asılı olmayaraq şəxsiyyətin mənəvi-etik cəhətləri kimi dəyərləndirilir. Ona görə də hər

hansı elm, təhsil, istehsalat müəssisələrində çalışan, habelə müəyyən peşə texnikasına yiyələnməyə səy göstərən, müxtəlif nəsiləndən olan insanlar **peşə etikasının** əsas mahiyyəti haqqında aydın təsəvvürə malik olmalıdırlar. Təsədüfi deyildir ki, keçmiş sovet dönmində ali, orta ixtisas, habelə peşə məktəblərində “Peşə etikası”, “Etika” fənni üzrə müvafiq mühazirə və seminar, laborator məşğələlər keçirilirdi. Bu istiqamətdə aparılan məşğələlərdə ən çox ali məktəblər üçün Moskvada görkəmli alimlər tərəfindən hazırlanan və Azərbaycan dilinə tərcümə edilən “Marksist etika” (2) dərsliyindən istifadə olunurdu. Buna baxmayaraq, təcrübəli alimlər, müəllimlər ayrı-ayrı mövzuların tədrisi prosesində milli xüsusiyyətləri, əxlaqi dəyərləri əks etdirən materiallardan, müvafiq monoqrafiyalardan da istifadə edirdilər. Problem dairəsində fundamental tədqiqatları ilə tanınan akademik Ziyəddin Göyüşovun “Əxlaqi sərvətlər” (3), “Fəzilət və qəbahət” (4), “Daxilə pəncərə” (5) monoqrafiyaları bu sahədə yaranan boşluğu aradan qaldırırdı. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək ki, şərqin günəşi sayılan Azərbaycan keçən əsrdə ikinci dəfə 1991-ci ilin 18 oktyabrında müstəqillik hüququnu qazandıqdan sonra kədr hazırlığında, xüsusilə bütün peşələrin inkişafında, formalaşmasında mühüm rol oynayan müəllimlərin pedaqoji etikası problemi xüsusi tədqiqat obyektinə çevrildi.

Professor Ramiz Məmmədzaadənin “Müəllimin peşə etikası” (6), pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Məcid İsmixanov və Samirə Vəliyevanın “Pedaqoji etika” (7 – pedaqoji təmayüllü universitet və institut tələbələri üçün dərs vəsaiti), pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Akif Abbasovun “Milli əxlaq və ailə etikası” (8 – universitetlərin magistratura pilləsi üçün dərslik) vəsaitləri, ümumən götürdükdə peşə etikası pedaqoji prosesdə, habelə cəmiyyətdə, həyat və məişətin, istehsalatın müxtəlif sahələrində etik mədəniyyətin inkişafına, etik təsəvvürlərin elmi əsaslarda formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Tədqiqatçı cəhətlərdən biri də budur ki, nəzərə çatdırdığımız elmi-metodiki mənbələrdə etikanın tərfi, mahiyyəti, başlıca istiqamətləri üzərində dayanılır. Professor Akif Abbasov yazır: Etika – əxlaq, mənaəviyyat, adətlər haq-

qında elmdir. “Etika” etimoloji baxımdan qədim yunan sözü olan *ethos*-la bağlıdır. Vaxtı ilə etika “yurd”, “birgə yaşayış” mənasında işlənilirdi. Homerin “İliada”sında bu barədə müfəssəl məlumat almaq mümkündür.

İctimai şüurun qədim formalarından biri olan **əxlaq** etikanın tədqiqat obyektidir. Etika əxlaqı, insanların mənaəvi aləmini, mənaəviyyatını öyrənir. O bir tərəfdən insanların davranış qaydalarını və əxlaq normalarını tənzim etmək, digər tərəfdən isə mənaəviyyatın nəzəriyyəsinə öyrənən mənaəvi prinsiplər barədə təlim mənasını kəsb edir. Getdikcə etika yeni mənalara daşımışdır: azərbaycanca bu söz adət, xasiyyət, xarakter, temperament, davranış, fikir tərzi mənalarını verir (8, 5).

Etika elminin mahiyyətinin bu cür əlverişli şəkildə nəzərə çatdırılması onunla bağlı zəruri keyfiyyət göstəricilərini, habelə hər hansı peşə ilə bağlı spesifik cəhətləri daha anlaşıqlı şəkildə izah etməyə əsas verir. Həç şübhəsiz, həmin cəhətlər haqqında aydın təsəvvürə yiyələnmədən hər hansı peşə etikasının əsas xüsusiyyətlərini də mükəmməl şəkildə mənimsəmək və ayrı-ayrı mütəxəssisləri əməli fəaliyyətə səfərbər etmək mümkün deyil. Ona görə də peşə etikası ilə əlaqədar aşağıdakı cəhətlər, fəaliyyət göstəriciləri diqqət mərkəzində olmalıdır:

– “Etika ümumi əxlaqi prinsip, kateqoriya və normaları araşdırmaqla yanaşı, bu prinsip və normaların cəmiyyətin müxtəlif sosial qruplarında, peşə sahələrində təzahür xüsusiyyətlərini də müəyyənləşdirir. Ayrı-ayrı peşə fəaliyyəti sahəsi ilə bağlı özünəməxsus əxlaqi norma və ənənələr yaranır, müxtəlif peşə qruplarının (müəllim, alim, həkim, satıcı, aktyor, sürücü və s.) fəaliyyətində mənaəvi-əxlaqi baxımdan fərqli cəhətlər özünü göstərir. Etika elmində gedən differensasiya prosesi müxtəlif sahələrlə bağlı peşə etikalarının (pedaqoji, tibbi, hərbi, hüquqi, elmi və s.) yaranmasına gətirib çıxarır.

Peşə etikası konkret peşə əxlaqının spesifik xüsusiyyətlərini öyrənməklə məşğul olur. Etika nəzəriyyəçilərinin dediyi kimi, hər peşənin öz eikası vardır. Başqa sözlə, insanın peşə fəaliyyəti ilə əxlaqi mövqeyi arasında müəyyən əlaqə mövcuddur. Peşə fəaliyyəti insana, onun əxlaqına, münasibət və davranışına öz təsirini göstərir” (7, 5).

Haqlı deyimdir, haqlı qənaətdir. Bununla belə unutmaq olmaz ki, ayrı-ayrı peşələrə yiyələnən şəxslər üçün başlıca prinsiplər kimi nəzərə çatdırılan ümumi cəhətlər də vardır. Hər hansı peşəyə yiyələnən insan unutmamalıdır ki, ilk uğurlar işdə, əmək fəaliyyəti prosesində xoş ünsiyyətdən, ətrafdakıların xarakterinə uyğun ruh yüksəkliyi yarada bilən münasibətdən başlanır. İxtisasından, vəzifəsindən asılı olmayaraq hər kəs xeyirxahlığı ilə tanınmalı, gördüyü işin dəyər göstəricisini daima diqqətdə saxlamalı, saxtakarlıqdan uzaq olmalı, zay məhsulun araya gəlməsinə (əgər istehsal prosesində çalışırsa) yol verməməlidir. Əmək fəaliyyəti dövründə ünsiyyətdə olduğu həmkarlarını incik salmamalı, lazım gəldikdə faydalı məsləhətlərini, köməyini də əsirgəməməlidir. Unutmaq olmaz ki, borc, vicdan, ləyaqət, sədaqət kateqoriyaları və bunların əsas mahiyyəti ilə bağlı keyfiyyətlər peşə etikasının əsas dəyər göstəricilərindən sayılır. Seviş-seçdiyi peşəyə ürəkdən bağlanmaq, hər cür çətinliyə sinə gərərək onları aradan qaldırmaq, seçdiyi peşə sahəsində dəyanətli olmaq, ruhdan düşməmək, həmkarlarının uğurları ilə sevinmək əxlaqi kamilliyin əsas cəhətləri kimi tərəvətli olur.

Peşə etikasının başlıca cəhətlərinə yiyələnənlər necə deyirlər, hər şeyi əvvəldən yüz ölçüb, bir biçərək çalışmalıdırlar ki, gördükləri işin keyfiyyəti olsun. Belələri çox yaxşı bilirlər ki, iş vaxtını, iş saatlarını boş-boşuna keçirtmək, yaxud “başdan sovdu” iş görmək gec-tez nəzərə cərpacaq və onlar qınaq obyektinə çevriləcəklər.

Hər hansı peşə üzrə fəaliyyət göstərənlər iş prosesində meydana çıxan çətinliklərdən qorxmamalı, hər işi yoluna qoymaq üçün potensial imkanlarından maksimum səmərəli istifadə etməlidirlər. Heç şübhəsiz, həmin cəhətləri əməli fəaliyyətlərində əsas götürənlər həmişə tanınır, sevilir, necə deyirlər, barmaqla göstərilirlər. Seçdiyi peşə sahəsində çalışanların uğur qazanmalarının mühüm bir cəhəti də **əmək intizamına** ciddi riayət etmələri ilə sıx bağlıdır.

Etika sahəsində fundamental əsərlərin müəllifi kimi tanınan akademik Ziyəddin Göyüşov məşhur “Fəzilət və qəbahət” əsərində yazır:

– “Əxlaqi fəzilətlər içərisində intizam və səliqə mühüm yerlərdən birini tutur. İntizam insan həyatının nizamıdır, ömrün düzgün istiqə-

mətləndirilməsidir. Bəziləri intizama nədənsə insana kənardan məcburi surətdə, zorla qəbul etdirilən bir şey kimi baxırlar. Şübhəsiz ki, “intizam etikasına” qarşı bu cür çıxışların heç bir elmi əsası yoxdur. İnsanları hər sahədə ciddi intizama çağırmaq heç də onların azadlıq və sərbəstliyini əlindən almaq demək deyildir, əksinə, hərəkət və davranışlarda hər cür intizamı rədd etmək, anarxizm və özbaşınalığı təbliğ etmək əxlaqın özünü məhv etmək deməkdir. İntizam hər bir insanda potensial surətdə mövcud olan fiziki və intellektual qüvvələrin səfərbərliyə alınması və bu qüvvələrdən daha səmərəli istifadə edilməsi deməkdir” (4, 319).

Hər iş günü üçün aydın məqsəd yolunda fəaliyyət anlarını qabaqcadan planlaşdırmaq vacibdir. Görülən işin xarakteri və həcmindən asılı olaraq iş günündə özünə hesabat verən hər kəs şəxsi nümunəsi ilə tanınır, rəğbət qazanır.

Bu gün nə etdim? Qarşıya qoyduğum vəzifəni yerinə yetirə bildimmi? Sabaha nə qaldı? – suallarına faktlar, reallıqlar əsasında cavab verənlər çalışdığı kollektivin sevimlisi olurlar. Belə hallar peşəkarlıq səviyyəsinin daha da yüksəlməsinə, şəxsiyyətin fəal mövqeyinə, əmək kollektivlərində etik mühitin yaranmasına zəmin yaradır. Şeir, sənət dünyasının böyük memarı Əfzəldin Xaqaninin dillərdə dastan olan sözlərini yada salaq:

İstəsən güzgü tək saf olsun ürək,

Sinəndən on şeyi atasın gərək.

Haram, qeybət, kin, paxıllıq, tamah,

Kibr, rıya, həsəd, ədavət, kələk.

Çox böyük uzaqgörənliklə deyilən bu sözlər elə etik mahiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Hər hansı peşə sahəsində çalışanlara o qalır ki, həmin sözləri ulu babamızın nəsihəti kimi bir an belə yaddan çıxarmasınlar, gündəlik iş, əmək fəaliyyəti prosesində inama, müsbət nəticəyə, tərəqqiyə nail olmaq zəmini kimi dəyərləndirsinlər.

Problemin belə bir cəhətini də unutmaq olmaz ki, insanın mənəviyyatının əsas dəyər göstəricilərindən olan etik keyfiyyətlər bütövlükdə onun ölkə, cəmiyyət qarşısında mənlilik səviyyəsini nəzərə çatdırır. Hər hansı peşənin daşıyıcısı olan insanın həyatının dəyər göstəricilərini diqqətə çatdıran onun əməyə münasibəti, əmək fəaliyyəti əsas götürülür. Başqa cür də ola bilməz. Çünki insanın istedad, qabiliyyət,

bacarıq səviyyəsi məhz əmək prosesində daha aydın, inandırıcı şəkildə nəzərə çarpır. Ömrü boyu işi, əməlləri, peşə fəaliyyəti ilə tanınan insanlar hamı tərəfindən bəyənilir. Təsadüfi deyildir ki, mənəvi dəyərlərdən bəhs olunarkən hamı tərəfindən bəyənilən, təqdir olunan belə bir fikir tez-tez nəzərə çatdırılır:

- İnsanlara, elə-obaya, bütövlükdə cəmiyyətə fayda verən əmək fəaliyyəti xoşbəxtliyə gedən yolun əsas açarıdır...

Əmək, məişət prosesində ara-sıra meydana çıxan çətinlikləri heç bir sarsıntı keçirmədən aradan qaldıranlar mənalı yaşayır, digərlərindən seçilir, ümumixalq məhəbbəti qazanırlar.

Etikası, etik keyfiyyətləri ilə tanınan, müxtəlif peşə fəaliyyəti göstərən insanlar öz həddini gözləyir, tay-tuşlarının, onunla ünsiyyətdə olan insanların xətrinə dəymir, ancaq və ancaq yaxşılıq etmək, iş saatlarında, habelə asudə vaxtlarda xeyirxah olmaq ideali ilə yaşayır, hörmət-izzət sahibi kimi tanınırlar.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, müxtəlif qəbildən olan insanların mənəvi tərəqqisində mühüm rol oynayan etikadan söhbət açarkən çox zaman bu adla qoşa çəkilən "etiket" anlayışı da diqqətə çatdırılır. Belə bir mövqe təsadüfi deyil. Çünki bu söz də öz mahiyyəti etibarlı ilə etika ilə sıx bağlıdır. Müxtəlif xarakterli ensklopediyalarda, lüğət-məlumat kitablarında göstərilir ki, etiket saraylarda, diplomatik dairələrdə və digər mötəbər yerlərdə qəbul edilmiş davranış və nəzakət formalarıdır.

Bəli, cəmiyyətdə, mənsub olduğu ölkədə yaşayan hər kəs eyni zamanda, etiket qaydalarına da riayət etməlidirlər. Bunları mənəvi zənginliyin təminatı kimi dəyərləndirməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı. 2013, №5.
2. Marksist etika. Bakı, Maarif, 1985.
3. Göyüşov Z.B. Əxlaqi fəzilətlər. Bakı, 1966.
4. Göyüşov Z.B. Fəzilət və qəbahət. Bakı, 1972.
5. Göyüşov Z.B. Daxilə pəncərə. Bakı, 1978.
6. Məmmədşad R.H. Müəllimin peşə etikas. Bakı, 1992.
7. İsmixanov M., Vəliyeva S. Pedaqoji etika. Bakı, 2013.
8. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikas. Bakı, Mütərcim, 2016.

V.Khalilov

Professional ethics

Summary

The article comments on the essence of professional ethics, which is considered to be one of the qualitative indicators of individual's spiritual wealth. It also draws attention to the main aspects of professional ethics, which are regarded as a basis of success gained over the independent labor activity.

В.Халилов

Профессиональная этика

Резюме

В статье прокомментирована сущность профессиональной этики, которая считается одним из качественных показателей духовного богатства личности. Основные аспекты профессиональной этики учитываются и рассматриваются как основа успехов, достигнутых в самостоятельной трудовой деятельности.